

לסידורה של מסכת שביעית

א. סדר כרונולוגי!?

מבט ראשון נראה כאילו סדורה מסכת שביעית בסדר כרונולוגי, כשההלכות באות לפי הסדר בו נפגש עימן האדם מישראל: הקודם בזמן קודם בסדר, כדרך שאנו מוצאים במסכתות אחרות דוגמת מסכת פסחים ומס' יומא'.¹
כך מראה לכאורה המבנה הסכמטי של המסכת, שכך הוא סדור:
חלקה הראשון - תוספת שביעית (פרקים א-ב)
ליבה - ענייני שביעית (פרקים ג-ט)
סופה - שמיטת כספים - החלה עם סיומה של השנה (פרק י).
ברם, התבוננות מדוקדקת ומפורטת יותר תגלה תמונה שונה. לא זו בלבד שאין כאן סידור כרונולוגי אלא לעיתים נראה כי במכוון שיכל התנא את הלכותיו, הקדים את המאוחר בזמן ואיחר את המוקדם. ודאי שהכרונולוגיה עדיין משמשת גורם בסידור המסכת אבל קרוב לוודאי שאין היא הגורם הקובע, וודאי לא הקובע הבלעדי.

ב. סדר זמנים מעורבב

השוואת ראשי שני הפרקים הראשונים, העוסקים בתוספת שביעית, די בה כדי לגלות שאין כאן סידור כרונולוגי. פרק א' פותח: "עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית... בית הלל אומרים עד העצרת". ואילו בתחילת פ"ב: "עד אימתי חורשין בשדה הלבן ערב שביעית... אלא בשדה הלבן עד הפסח ובשדה האילן עד שביעית". פשוט הוא שזמן איסור החרישה בשישית בשדה הלבן קודם, ובכל זאת פתח התנא באיסור חרישה בשדה האילן שזמנו מאוחר יותר.
עתה נתבונן גם בהמשך המסכת מנקודת מבט כרונולוגית.

¹ כך הבין יכין אפשטיין, ראה דבריו בנטועים א' (עמ' 64-63). אף אני הייתי סבור כן. ראה מאמרי "סדר למקראי שמיטה" (בתוך במעגלי שמיטה, עורך: הרב יגאל אריאל עמ' 174 ואילך). כך גם ר"א וולפיש במאמרו "מבנה וסדר במשניות פסחים" (בתוך עלון שבות בוגרים, ניסן תשנ"ד).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

	א	פ"א :
שישית עד שבועות		
עד ר"ה	ו-ז	
שישית עד הפסח	א	פ"ב :
שישית עד ר"ה (אמצע מ"ה - שביעית מוצאי שביעית)	ב-ה	
שישית עד שלושים יום או שבועיים לפני ר"ה	ו	
השלכות הלכתיות לשביעית עצמה	ז-י	
אמצע השביעית	א-ד	פ"ג :
שביעית	ה-ז	
שישית סוף עונת הגשמים ²	ח	
שביעית סוף עונת הגשמים		
שביעית	ט-י	
שביעית	א	פ"ד :
שביעית ומוצאי שביעית	ב	
שביעית	ג-ו	
חצייה השני של השביעית	ז-ח	
תחילת השמינית	ט	
אמצע שביעית	י	
תשיעית!	א	פ"ה :
שביעית	ב	
שמינית	ה	
שביעית	ו-ט	
שביעית	א-ג	פ"ו :
שמינית	ד	
שביעית	ה-ו	
שביעית ומעבר לשביעית		פ"ז :
שביעית		פ"ח :
שביעית	א-ו	פ"ט :
חורף של שמינית	ז	
לקראת סוף שביעית והלאה לתוך השמינית	ח	
סוף שביעית		פ"י :

התמונה העולה - סדר הזמנים במסכת מעורבב מאד.

² המתבונן שם יראה, כי העדיף התנא להסמיך משנה זאת לקודמותיה בשל הקשר האסוציאטיבי (גדר - מדרגה; שימוש באבנים שעל פני השדה או אסוציאציה ניסוחית - "הרי אלו ינטלו"; "הרי זו תינטלו") והעדיף זאת על פני הסדר הכרונולוגי.

ג. "עד אימתי"; "מאימתי"

שתי מילים אלו - עד אימתי ומאימתי - מבטאות באופן הברור ביותר את גורם הזמן, המשמש הרבה בענייני שביעית. והנה, אף שמלה זאת משמשת לא אחת במשנה, הרי תדירותה במס' שביעית עולה על כל שנמצא לנו במסכת אחרת. עשר פעמים נמצאת מלה מתארת-הזמן הזו במסכת שביעית, בעוד שבמסכתות אחרות ניתן למוצאה פעמיים עד שלוש בדרך כלל³.

בתור מילות מפתח מציינות הן גם תחילתו של עניין וניתן בעזרתן להבחין בחלוקת העניינים, וכדלהלן:

1. תוספת שביעית (ריש פרק א').
"עד אימתי" (ריש פרק ב') מציינת חלוקה משנית בין תוספת בשדה האילן לתוספת בשדה הלבן.
2. עבודה בשביעית ("מאימתי מוציאין זבלים לאשפתות" - פ"ג מ"א)
3. אכילת פירות שביעית ("מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית" - פ"ד מ"ו)
אף בזה חלוקה משנית - "מאימתי אין קוצצין האילן בשביעית" (פ"ד מ"י):
דין הקשור במצוות אכילה ואיסור הפסד, אבל עניינו נוגע לקציצת ענפים באילן.
דין נוסף הקשור באכילה והוא כבר נוגע למוצאי שביעית - "מאימתי מותר אדם ליקח לוף במוצאי שביעית" (פ"ה מ"ה).

אף בזה - היינו בהלכה הנוגעת לשמינית - מצינו שני גדרי זמן המצויינים ב"אימתי", כדרך שמצינו שני גדרי זמן בתוספת שביעית שבשנה השישית: "מאימתי מותר אדם ליקח ירק במוצאי שביעית" (פ"ו מ"ד).

התמונה העולה מכאן היא:

³ חריג נוסף במסכת כלים, שם מופיעה המלה עשר פעמים, אבל מסכת כלים מחזיקה שלשים פרקים לעומת עשרה שבמסכת שלנו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פעמיים : עד אימתי⁴
פעם : מאימתי

תוספת שביעית בשנה השישית
עבודה בשביעית
דין אכילת פירות שביעית מסתעף לשניים :

פעמיים : מאימתי⁵

I אכילת פירות

II איסור קציצת ענפי האילן

פעמיים : מאימתי

אכילה בשנה השמינית

בפרק ט', לקראת סיום דיני שמיטת קרקעות, מוצאים אנו שוב את הביטוי פעמיים :
"עד אימתי עניים נכנסים לפרדסות עד שתד רביעה שנייה. מאימתי נהנין ושורפין בתנן
וקש של שביעית - משתד רביעה שנייה" (מ"ז).
שני הביטויים החוזרים בסמיכות לקראת הסיום⁶, הרי הם כאקורדים צליליים
שתפקידם להזכיר את המוטיבים העיקריים ששימשו במסכת והם - עד אימתי ומאימתי.
ברם משנה זאת תורמת גם לסידור סימטרי של שני הביטויים. שכן מתוך שתי
ההלכות רק השנייה נוגעת ישירות לענייני שביעית, בעוד ההלכה "עד אימתי עניים נכנסים
לפרדסות" שייכת בכל השנים⁷, הרי עניינה של ההלכה מאימתי נהנין ושורפין הוא בשנה
השמינית.

שלוש "עד אימתי"
שלוש "מאימתי"
שלוש "מאימתי"

לתוספת שביעית הוקדשו
לשביעית (עבודה ואכילה)
לשמינית

מעטה נמצא כי

⁴ ופעם נוספת בסוף פרק א' "עד אימתי נקראו נטיעות". אבל שם אין זה נוגע ישירות להלכות שביעית.
ונראה כי בא שם ניסוח זה כדי לסגור מעגל פרק א', שתהיה החתימה מעין הפתיחה.
⁵ ארבע משניות אלו שבפרק ד' (ז-ו), הן קבוצה העומדת בפני עצמה. ומסגרת להן - פותחות באימתי
ומסיימות באימתי. ונושא אחד להן - זמני הלכות הנובעות מן הדרשה "לאכלה ולא להפסד". שלוש
הראשונות מדברות בזמן שכבר ניתן לאכול מן הפירות בלא שיהיה בכך הפסד, היינו משיתחיל בישולן,
ומשנה אחרונה מדברת בזמן שכבר אסור לקצוץ ענפים מן האילן, שכבר החלה ההנצה ואם קוצץ נמצא
מפסיד הפירות העתידים לגדול שם. קבוצת משניות זאת נכנסה לפרק ו', כנראה, בשל משנה האחרונה
זו. שהרי עניינה של הפרק הוא בליקוט עצים (להסקה או לשימוש אחר) מתוך השדה בשביעית.
⁶ סיום, שכן שמיטת כספים לה מוקדש פרק י', עומדת לגמרי בפני עצמה, ואף אינה תלויה בארץ, ונוהגת
היא בכל מקום.
⁷ אמנם הרמב"ם בפיהמ"ש כתב שזה שייך גם במוצאי שביעית. אבל הר"ש לא הזכיר זאת. ובאמת
במוצאי שביעית אין זה עניין רק לעניים אלא לכל בני אדם, שהרי הפירות בשביעית הפקר הם בין לעניים
בין לעשירים.

ד. מגמה חינוכית

השימוש ב"עד-אימתי" וב"אימתי" לחילופין, מלמד על מגמה עקבית של חכמים. שהרי לכאורה ראוי היה לו לתנא להשוות מילותיו - או תמיד "מאימתי" או תמיד "עד אימתי". הנה למשל ניתן היה לנסח בתחילת המסכת כך: "**מאימתי** אין חורשין בשדה האילן". או לחילופין לפתוח את פרק ג' כך: "**עד אימתי** אין מוציאין זבלים לאשפתות". והרי עניינה וחיידושה של המשנה הוא דווקא במועדים האסורים וזאת יש להבליט. מסתבר שנסקפת כאן מגמת חכמים לעודד את הפעילות והעשייה והיצירה. מגמה זאת משתקפת בדרשה האומרת כי "כשם שהתורה ניתנה בברית כך מלאכה ניתנה בברית". כלומר דברי הכתוב "ששת ימים תעבד", אינם בגדר קביעת עובדה או מתן היתר, אלא יש בהם הוראה ערכית: כן ראוי שתעשה⁸. מעתה קל וחומר כי כך יש לדרוש גם את הכתוב בעניינה של שמיטה "שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת..." (ויקרא כ"ח, ג) כהמלצה ואף כהוראה. שהרי עבודה באדמת ארץ ישראל רצויה היא ולמצווה תיחשב⁹. זהו שמדגיש התנא "עד אימתי **חורשין**". הדגשת חיוב החרישה, עד מתי תימשך. ומכלל ההן נלמד את הלאו: מאימתי אסורה החרישה. כיוצא בזה, לגבי פעולה בשביעית, את האיסור נציין באופן הפוך, היינו: מאימתי כבר ניתן לעשות במלאכה ולכן "מאימתי **מוציאין** זבלים לאשפתות"¹⁰. אבל "מאימתי אין קוצצין האילן בשביעית" ("פ"ד מ"י) - הדגשת זמן האיסור. שכן פעולה של קציצת ענפים, אף כי נעשית היא לצורך (הסקה; מאכל בהמה; הפקת עצים לתעשייה ובניין), יש בה

⁸ לשון הדרשה כן היא: "ר"י בן בתירא אומר: מי שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה? אם יש לו חצר חרבה או שדה חריבה ילך ויתעסק בה, כשם שהתורה ניתנה בברית כך המלאכה ניתנה בברית, שנאמר: 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך'..." (אבות דרבי נתן פ"א, ועוד שם דברים נכבדים בשבחה וערכם של מלאכה).

מסתבר שהדרשה הנלמדת במס' סנהדרין (נח ע"ב) "גוי ששבת חייב מיתה", מהכתוב בבראשית "יומם ולילה לא ישבתו", משקפת גם היא מגמה זאת. ואף כי ישראל מצווים לשבות בשבת, הרי לגבי ששת ימי המעשה תקפה גם לגביהם ההוראה: לא ישבתו. אמנם יש לכאורה מקום להשיג על כך מהמשנה השלישית במס' שבת "לא יצא החייט במחטו סמוך לחשכה... ולא הלביר בקולמוסו". הנה משנה העוסקת עדיין בשעות החול ונקטה בלשון אסור ולא בלשון חיוב כגון "יוצא החייט במחטו עד סמוך לחשכה". אבל יש להבחין בין מלאכה ממש לבין יציאה בכלי מלאכה, שזה האחרון אין בו עניין חיובי שלעצמו. ועוד שכאן שהאיסור גזירת חכמים הוא יש להדגישו. כדבריו המפורסמים של החת"ס סופר בחידושו לפרק לולב הגזול.

⁹ אבל שם בפ"ג מ"ה מצינו: "לא יפתח אדם מחצב בתחילה לתוך שדהו", הדגשת השלילה מצוינת ע"י פתיחה במילת השלילה לא. ואפשר שמלאכת חציבת אבנים מתוך שדה יש בה גם מיסוד הקלקול, שהרי בכך מקלקלים את השדה. יושם לב גם לכך שכאן דיברה המשנה אל היחיד "לא יפתח אדם", לעומת הדיבור אל הרבים "מאימתי **מוציאין** זבלים".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מיסוד ההשחתה (ראה שם בתפא"י סייגים גם לגבי שאר השנים).

ה. טעם להקדמת דין שדה אילן

אפשר שמגמה זאת היא שהביאה להקדמת תוספת שביעית בשדה אילן (פ"א) על פני תוספת בשדה לבן (בפתיחת פרק ב'). שהרי לכאורה לפי סדר זמנים ראוי היה להקדים איסור חרישה בשדה לבן, המתחיל בפסח של השישית, לאיסור שדה האילן, שזמנו שבועות. אולם אם מבקשים אנו לאחר האיסור ככל שניתן ולהבליט את העשייה החיובית עד אימתי ניתן לחרוש, הרי בשדה האילן ניתן לעשות זאת עד מאוחר יותר¹¹. אבל אפשר שהוקדם עניין פרק א' לעניינו של פרק ב' בשל החכמים המוזכרים בתחילתו. שבשאלת זמן החרישה בשדה האילן נחלקו אבות העולם בית שמאי ובית הלל. ואילו בתחילת פרק ב' מופיעים תנאים מאוחרים יותר וכבר מצינו כמה מסכתות שנפתחו במחלוקת ב"ש וב"ה¹². ואפשר שטעם נוסף לכך. מצינו זיקה מיוחדת בין שביעית לחג השבועות והיא עולה מתוך דרשת המכילתא (משפטים, מסכתא דכספא, פרשה כ'):

וחג הקציר בכורי מעשיך – נאמר שלש רגלים בשביעית – שלא יסתרסו שלשה רגלים ממקומן.

רצה לומר, שמה שהקדימה התורה כאן את עניין שביעית לשבת ולג' רגלים לומר שאף בשנה שביעית ישארו השבתות¹³ והרגלים במקומם. ברם אם דבר זה נכון לגבי כל שלושת הרגלים מדוע באה דרשה זאת בכתוב של חג השבועות ולא בכתוב על חג המצות שקדם לו. אפשר שזה קשור בשמו של החג, ככתוב שם - חג הקציר. כסבורים אנו שבשנה שקציר אסור בה לא שייך לדבר על חג הקציר - קמ"ל שלא יעקר חג הקציר ממקומו. אבל עובדה היא שהדרשה מתייחסת לכל שלוש הרגלים - אין זאת אלא שזיקה מיוחדת קיימת בין שביעית לשבועות¹⁴.

¹¹ אמנם בהמשך פרק א' מוצאים אנו היתר חרישה גם עד ר"ה כמו למשל בעשר נטיעות המפוזרות בבית סאה (משנה ו'). אולם דין שדה נטיעות סעיף הוא מעניין כולל שהוא שדה אילן.

¹² כמו למשל מסי' פסחים, ביצה, חגיגה. יתר על כן, ראה בירושלמי לתחילת פ"ב שם הוצע להבין שנחלקו ר"מ ור"ש (הם בעלי הדעה שבפ"ב מ"א) בדעת ב"ש וב"ה. ושו"ר בתוס' חדשים ריש פרק ב' הסבר מעין זה להקדמת פרק א', ושם גם הסברים אחרים.

¹³ אף לגבי שבת באה שם דרשה "שלא תסתרס שבת בראשית ממקומה". כסבורים היינו שכיוון שאסורה מלאכת שדה גם בימות החול כבר אין משמעות לשבת ולרגלים.

¹⁴ ראה על זיקה זאת בספרו של הרב זיון, לאור ההלכה, עמ' קכז-קלד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

והנה זיקה זו מוצאת לה ביטוי במשנה הראשונה במסכת "עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית בית הלל אומרים: עד העצרת".

ו. הבטוי החוזר "מאימתי" כיוצר מסגרת

נראה כי מלה זאת היא גם מילת מפתח לציון חטיבה בתוך המסכת. כבר ראינו כי פרקים א-ב מהווים חטיבה לעצמה שעניינה תוספת שביעית. בפרק ה' כבר אנו מפליגים עד לעבר השנה התשיעית. נמצא פרקים ג-ד מדברים בשביעית עצמה: פרק ג' בזיבול ובסיקול היינו בהוספת רובד לשדה (זיבול) או בסילוק רובד קיים (סיקול). ואילו פרק ד' עניינו נטילת עצים מן השדה ומן האילן ולדרך שימוש בהם. פרק ב' פותח ב"מאימתי" ופ"ד מסיים ב"מאימתי". לכשדקדק תמצא שבשני המקומות מתיחסים כמעט לאותו פרק זמן. מאימתי מוציאין זבלים לאשפתות? בערך משייחרבו פני האדמה (ירושלמי בפירוש דעת רבי יהודה שם) ומאימתי אין קוצצין האילן בשביעית בערך מזמן הנצת העלים (רמב"ם בפירוש) או הפרי (ר"ש) והרי זה בערך באותו הזמן. אם נבחן את זמן הפעילות האפשרית נמצא שכיסינו את כל השנה השביעית: בימות הגשמים ניתן לקצץ ענפי האילן ובימות החמה ניתן לזבל. כיוצא בזה ניתן לומר לגבי מסגרת מצומצמת יותר, בת ארבע משניות (פ"ד מ"ז-מ"י)¹⁵.

ז. ציטוטים מזכירים לקראת סיום

הזכרנו תופעה זאת לגבי המסכת (בסוף פרק ג' של המאמר) ועתה נראה תופעה זאת בצורה מובהקת יותר לגבי פרק במסכת, פרק ב'. משנה אחרונה שבפרק נראית כמצרפת נושאים והלכות שונות שאין ביניהם קשר ישיר.

הלכה ראשונה: דלועין שקיימן לזרע מותרין לקיימן בשביעית וכו'

שנייה: מרביצין בעפר לבן

שלישית: ממרסין באורז בשביעית

רביעית: רבי שמעון אומר אבל אין מכסחין.

והמתבונן יראה כאן איזכור של עניינים שונים שעסקנו בהם בזה הפרק מראשיתו.

דלועים מזכירים את משניות א' ב' בהן דיברנו במדלעות. עניין ההשקיה (מרביצין; ממרסין) מזכיר את האמור במשנה ד' לגבי השקיית הנטיעות. "עפר לבן" מזכיר שוב את

¹⁵ ראה לעיל הערה 5.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

משנה א' בה דיברנו על שדה לבן. שהרי עפר לבן הוא הוא שדה לבן¹⁶.
העיסוק בעניין האורז מזכיר את משנה ז' ואילו ההבחנה בין קיימן לזרע ללא קיימן
לזרע, היא מעין ההבחנה המצויה לנו במשנה ח' והיא נקודת הרצף של המשניות
האחרונות.
וכמובן רבי שמעון המופיע במשנה זאת פעמיים מזכיר את הופעתו ברוב משניות
הפרק¹⁷.

¹⁶ במשנה א' בה מדובר בששית, קוראים לזה שדה לבן, שכן השדה מלאה ביבול שנזרע כדין, לעומת זאת המשנה האחרונה מדברת בשביעית עצמה, שנה בה אין זורעין ואין השדה מעלה תבואה כבכל שנה ועל כן קרוייה היא בשנה זאת עפר לבן.

¹⁷ למעט משניות ד, ז, ט. אבל בתלמוד הירושלמי מצויות רק שבע הלכות בפרק זה, ולפי זה מופיע רבי שמעון בכולן למעט בהלכה ו'.